

Həyatı özünə işlədən adam

Çarlz Dikkensin “Devid Kopperfild” romanı haqqında

Romanın birinci nəşrinə yazdığı ön sözdə Dikkens demişdi ki, kitabları arasında ən çox bəyəndiyi bu kitabdır. Sonrakı illərdə neçə-neçə roman yazsa da, yetim, kimsəsiz Devidin öləndən tutub onu qaldıran, onu bütün dünyaya tanıdan mənəvi atası, yaradıcı şah əsərinin boyunu sevdiyi qəhrəmanını şahlıq taxtından düşürməmişdi.

“Devid Kopperfild”i avtobioqrafik roman, macəra romanı, tərbiyəvi, yəni uşaqlar, yeniyetmələr üçün yazılmış roman, hətta roman-felyeton sayanlar var. Bu dəyərləndirmələrin hər birində həqiqət payı tapmaq mümkündür, romanın mayası melodramatik səhnələrdən tutmuş sosial satira elementlərinə qədər bir çox janrın qatışığından tutulub, bununla belə: əsərdə müəllifin heç bir başqa romanında olmadığı qədər avtobioqrafik elementlər varsa da, bu, avtobioqrafik əsər deyil; roman lazım gələndə macəralarla dolu uşaq ədəbiyyatı nümunəsi kimi təqdim oluna bilərsə də, tərbiyəvi roman, macəra romanı deyil; kitabda satiranın yumorla çulğışdığı, kinayənin istehzaya qarışdığı bəs deyincə məqam tapılırsa da, bu kitab, Hesse-nin təbiriylə desək, “felyeton epoxası”nın məhsulu da deyil. Bəs onda nədir?

Dikkensdən səkkiz il tez dünyaya gəlmiş böyük alman filosofu Lüdviq Feyerbax deyirdi ki, insan insanın alahıdır (ya da ən azı belə olmalıdır), fərd özünü yalnız başqalarında dərk eləyə bilər; vicdan dedikləri də Tanrının içimizdə səslənən sədası yox, həmin o başqalarının qəlbimizdən baxan gözüdür. Yəni insan başqalarının güzgüsündə görünməsə, nə Allah olar, nə vicdan; Allahı sevmək elə bəşəriyyə-tə bağlanmaqdır, Allahdan qorxmaq da elə başqalarından çəkinməkdir.

Özünü başqasında tapmağın fəlsəfəsinə Orxan Pamukun “Qara kitab” romanından, həmin kontekstdə Fəridəddin Əttarın “Məntiqüt-teyr” poeməsindən danışanda toxunmuşduq. Zahirən nə qədər uzaq görünsələr də, “Devid Kopperfild”in leytmotivi bu əsərlərin ana mövzusunə qohumdur: həyat yolunda ağır əzab-əziyyət çəkən, ancaq haqdan dönməyən, öləri maraqlara aludə olmayan, dahi Kantın təbiriylə desək, başqalarını vasitə yox, məqsəd sayan, onları xoşbəxtliyə çatdırmağı ömrünün mənası bilən, özünə sevdiklərinin gözüylə baxan mömin qəlb sonda həyatını həsr elədiyi adamların səcdəgahına, idealına, tanrısına çevrilir, ilahi əməliyyatla toplanan fərdlərin cəminə dönür, ayrı-ayrı aləmləri calayıb şəkəkləndirib bir bütöv superdünya inşa eləyir. Yoxdan yaratdığı kainatın içinə əli-boş, çıpaq, tək-tənha gələn ruh burada təkliliyi cəmləyib itkilərini bir yerə toplamağa, əlindən çıxmış dünyanı ömrün xarabalıqları üzərində yenidən qurub yaratmağa, xalığın binasını abad eləməyə çalışır.

Əlbəttə, bütün bunlar o demək deyil ki, Dikkens sevimli romanını qələmə alanda məhz bu cür, məhz belə düşünüb, yaxud şərq ezoterizmindən, qərb mistisizmindən təsirlənib. Ancaq bu, onun kitabından oxşar nəticələr çıxarmağa mane olmur, olmamalıdır; çünki biz müəllifin bizə şüurlu şəkildə nə dediyindən daha çox, kitabı ona yazdıran şüursuz intuisiya dalğalarının xassəsini, onun yaradıcı təbiətinin tərkibini, ruhunun xarakterini öyrənməyə, ilhamının sifrlərini çözməyə çalışırıq. Başqa sözlə, ilham ağıldan, istedad savaddan çox bilir - bəzən yazıçı öz əsərini belə doğru-düzgün yozmağa çətinlik çəkir. Bu baxımdan Dikkensin cana yaxın qəhrəmanının Avropa ədəbiyyatında İsa Məsihin varislərindən biri olduğunu söyləməyə, mənəcə, haqqımız çatar. İnanıram ki, bu yozumu mömin xristian kimi tanınmış müəllifin özü də həvəslə təsdiqləyərdi.

Ümumiyyətlə, Dikkens yaradıcılığında Bibliya mövzuları, İncil motivləriylə gizli-aşkar əlaqələr çoxdur. Bu məsələyə “Oliver Tvist”dən danışanda da toxunmuşduq. “Devid Kopperfild” romanında isə Əhdi-ətiqin ən mühüm, həm də ən populyar fəsil-lərindən sayılan Davud peyğəmbər haq-

qında rəvayətə istinad, yaxud indi işlək olan təbirlə desək, göndərmə var.

O rəvayətdə nədən danışıldığını xatırladası olsaq, qısaca bunları söyləyə bilərik: yəhudi padşahı Davud sarayının külafirəngisindən ordusunda xidmət çəkən xett əsilli qoçaq sərkərdə Uriyanın arvadı Virsaviyanı (Badsəba, Batşeva) çimdiyi yerdə görüb qadına vurulur. Virsaviyanın həm əmisi oğlu, həm də əri Uriya bu vaxt cəbhədə düşmənlərlə savaşımaqda olur. Dostunun, silahdaşının halalını ələ keçirən Davud qadının hamilə qaldığını biləndə Uriyanı cəbhədən geri çağıraraq onu bir neçə günlüyə arvadının sərəncamına vermək istəyir. Ancaq Uriya ləyaqətli bir döyüşçü-tək əsgər yoldaşlarının ölüm-dirim savaşı apardığı vaxtda qadın yatağına döşənməyi kişiliyinə sığışdırmır, evdə bənd almayıb ön cəbhəyə qayıdır. Bundan sonra xəyanətin üstünün açılacağını gören yəhudi peyğəmbəri dostunun cənnətə ezam olunması üçün təcili tədbir tökür.

Əlbəttə, tanrı Yahve buna görə Davudu cəzalandırır, ancaq nədənsə onun göndərdiyi din mərd, qəhrəman Uriyanı şəhid, əzabkeş elan eləməkdənsə zinakar, məkrli Davudun başına müqəddəslik çələngi qoyur, üstəlik, onun naməhrəm qadınla haram əlaqəsindən mayalanmış oğlu Süleymanı atasından sonra taxta çıxarır, peyğəmbərliyi də məhz Davudun bu oğluna ötürür. Söz yox ki, biz heç bir ailənin daxili işlərinə, heç bir qövmin öz tanrısıyla münasibətlərinə qarışa bilmərik, ancaq qərribə burasıdır ki, sonra gələn dinlərin ardıcılıqları da bu məsələdə fərqli mövqe tutmayıblar, xəyanətə uğramış zavallı Uriyanı, necə deyirlər, zərərçəkmiş kimi tanımayıblar. İstər xristian olsun, istər müsəlman - heç biri ölüb getmiş, adı tarixdən silinmiş xalqın oğluna yiyə durmayıb. Hətta Çarlz Dikkens kimi humanist yazıçı da bu məsələdə tərəfkeşlik eləyib - müsbət qəhrəmanına Davudun, mənfə personajına Uriyanın adını verib.

Bunları da ona görə dedim ki, Dikkensdən danışanda onun şirin, həm də dərin yumorunun təsiri altına düşməmək mümkün deyil...

Roman avtobioqrafik üslubda qələmə alınıb, yəni əsərdə baş verənlər birinci şəxsin dilindən danışılır. Bu, kitabın adında da əksini tapıb, əslində, müəllif əsərinə çox uzun, sicilləmə bir ad verib, “Devid Kopperfild” romanın sadə, qısaldılmış adıdır.

O dövrün romançılığında bu cür təhkiyə tərzə o qədər də yaygın deyildi, yazıçılar əsərlərindəki hadisələri adətən özləri idarə eləyirdilər, sükanı personajlara vermirdilər. Hətta Flober kimi demokrat müəllif də qəhrəmanlarını özbaşına buraxmır, onları yumşaq güclə, ipək əllə, lap elə həlim baxışla, him-cimlə olsa belə yenə özü yönəldir, heç kimə etibar eləməirdi. Devidin qəzavü-qədəri yazıldığı zamanlarda epistolaryar janrla sənədli nəsrin, memuarla gündəliyin qovuşa-ğında meydana gələn avtobioqrafik üslub yeni-yeni pərvəriş tapırdı; Dikkensin ana kitabının tamamlandığı 1849-cu ilə qədər (çapdan 1850-də çıxıb) bu stildə yalnız bir böyük roman vardı, o da Şarlotta Brontenin “Devid Kopperfild”dən vur-tut iki-üç il qabaq işıq üzü görmüş məşhur “Ceyn Eyr” romanıydı. Ancaq yuxarıda dediyimiz kimi, bu romandan fərqli olaraq Dikkensin əsərini avtobioqrafik janra aid eləmək olmaz, sadəcə, müəllif kitabı həmin üslubda qələmə alıb. Bəlkə də yazıçı bu fəndi işlət-məklə oxucularını “aldatmaq”, onları yazdıqlarının gerçəkliyinə daha asan, daha möhkəm inandırmaq məqsədi güdüb.

davamı növbəti sayımızda

F. Uğurlu